

Horn, Maurycy

Lokalizacja cechów i specjalności rzemieślniczych w miastach ziemi przemyskiej i sanockiej w latach 1550-1650

Przegląd Historyczny 61/3, 403-427

1970

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

MAURYCJ HORN

Lokalizacja cechów i specjalności rzemieślniczych w miastach ziemi przemyskiej i sanockiej w latach 1550—1650

I

Lokalizacja cechów i specjalizacji rzemieślniczych stanowi ważną podstawę do sprecyzowania charakteru miast i ich roli w życiu gospodarczym regionu, który obsługiwały. W dotychczasowej literaturze rolę gospodarczą miast, zwłaszcza ważniejszych, określano bardzo często na podstawie źródeł skarbowych bądź lustracji, które tylko w nieznacznym stopniu odtwarzały istotny stan rzeczy. Wartość merytoryczną źródeł tego typu starałem się ustalić w poprzednich pracach¹, tu przytoczę tylko jeden przykład potwierdzający olbrzymią dysproporcję między danymi rejestrów poborowych a istotnym stanem rzeczy. Gdybyśmy zaufali rejestrom poborowym z lat 1589, 1635, 1640 i 1655, musielibyśmy stwierdzić, że leżące w ziemi sanockiej biskupie miasteczko Babice było typową osadą rolniczą. We wszystkich wspomnianych wykazach stwierdzono bowiem zgodnie, że liczyło ono tylko dwóch rzemieślników. Tymczasem z akt miejskich babickich wynika niezbicie, że w latach 1613—1650 w Babicach pracowało kilkudziesięciu rzemieślników 21 specjalności. Dodatkową trudność w wyzyskaniu rejestrów podatkowych obu ziem do badań nad lokalizacją specjalności rzemieślniczych stanowi fakt, że w kilku przypadkach podają one tylko sumaryczne wiadomości o liczbie opodatkowanych mistrzów nie precyzując ich zawodu (dotyczy to prawie wszystkich miast ziemi przemyskiej w rejestrze z 1589 r.; Krakowca, Łańcuta, Sambora i Tarnogrodu tejeż ziemi w rejestrze z 1628 r. a także Jaćmierza, Mrzygłodu, Nowotańca i Zarszyna we wszystkich wykazach podatkowych ziemi sanockiej). W wykazach pominięto ponadto kilka miast ziemi przemyskiej (Drohobycz, Krzywcze, Mościska, Niebylec, Niżankowice, Tyczyn) i sanockiej (Baligród), głównie z powodu zwolnienia ich mieszkańców od podatków w związku z najazdami tatarskimi i pożarami.

Zdając sobie doskonale sprawę z niepełnej przydatności źródeł skarbowych do badań statystycznych, autorzy monografii większych i średnich miast korzystali obficie z archiwów miejskich, które w istotny sposób uzupełniały luki rejestrów poborowych. Natomiast do rzadkości należą prace dotyczące dziejów mieszczaństwa większych kompleksów administracyjno-gospodarczych, których autorzy pokusiliby się wykorzystać

---

¹ M. Horn, *Zaludnienie województwa bętskiego w 1630 roku*, RDSG XXI, 1960, s. 76—78; tenże, *Rzemiosło miejskie województwa bętskiego w pierwszej połowie XVII wieku. Zagadnienie kryzysu gospodarczego Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII wieku*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1966, s. 151—156.

cały zachowany materiał źródłowy, a przecież tylko takie opracowania wobec niepełnej przydatności rejestrów podatkowych dają szansę odtworzenia bardziej zbliżonego do rzeczywistości stanu rzemiosła. Postulat wyzyskania maksymalnej ilości dostępnych źródeł staje się koniecznością, gdy badacz przystępuje do sprecyzowania roli małych miasteczek, których archiwa miejskie i cechowe nie zachowały się do naszych czasów. W tych przypadkach tylko skrzętne wyluskanie danych o cechach i specjalnościach rzemieślniczych z wielostronicowych akt grodzkich, z ksiąg Metryki Koronnej i innych tego typu źródeł pozwala uzupełnić nadzwyczaj skąpe informacje dostarczone przez rejestry poborowe.

Jest rzeczą oczywistą, że postulat ten wymaga przewertowania dziesiątków tysięcy stron ksiąg i akt miejskich grodzkich i innych, sporządzenia olbrzymiej kartoteki nie tylko cechów i rzemiosł, ale również poszczególnych rzemieślników. Wszystko to zmusza do znacznego ograniczenia badań w przestrzeni i czasie. Po opracowaniu przy pomocy tej metody dziejów rzemiosła województwa bełskiego w pierwszej połowie XVII w.², wybrano jako kolejny przedmiot dociekań dwie najbardziej na zachód położone ziemie województwa ruskiego: przemyską i sanocką, z tym, że badania te rozciągnięto również na drugą połowę XVI w.

Podstawę artykułu stanowią przede wszystkim wyniki przeprowadzonych już uprzednio badań nad ruchem budowlanym i rzemiosłami budowlanymi i ceramicznymi³ oraz rzemiosłami branży drzewnej⁴, metalowej i skórzaney⁵ badanego terenu. Wielką pomocą okazało się cenne studium Kazimierza Arłamowskiego, poświęcone cechom przemyskim⁶, a także monografie poszczególnych miast omawianego regionu⁷.

Zasadnicze znaczenie posiadają jednak źródła archiwalne, tylko częściowo opublikowane. Wyzyskano więc rejestry poborowe ziemi przemyskiej z lat 1589, 1628 i 1651⁸ i sanockiej z lat 1579, 1589, 1640 i 1655⁹, lustracje królewsczyzn z lat 1565, 1570, 1629 i 1664¹⁰ (ta ostatnia zawiera cenne informacje o przywilejach cechowych wydanych przez rady miejskie i monarchów do 1650 r.), akta Metryki Koronnej, księgi ra-

² Tenże, *Rzemiosło miejskie województwa bełskiego*.

³ Tenże, *Ruch budowlany w miastach ziemi przemyskiej i sanockiej w latach 1550—1650 na tle przesłanek urbanizacyjnych*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu”, Seria B: Studia i Monografie, nr 23, Opole 1968 (druk 1969).

⁴ Tenże, *Rozwój rzemiosł branży drzewnej w miastach ziemi przemyskiej i sanockiej w latach 1550—1650*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu”, Historia z. VII: Studia z dziejów Polski XVI—XVII wieku, Opole 1969 (druk 1970), s. 4—64.

⁵ Artykuły poświęcone rzemiosłom metalowym i skórzanim, zaopatrzone w obszernie przypisy, są przygotowane do druku. We wstępnym przygotowaniu znajdują się prace zawierające wiadomości o pozostałych gałęziach wytwórczości rzemieślniczej na terenie obu ziem. W związku z tym, a także na skutek tego, że notki do danych o lokalizacji rzemiosł w poszczególnych miastach musiałyby zająć kilkadziesiąt stron druku, zostaną one w niniejszym artykule pominięte.

⁶ K. Arłamowski, *Dzieje przemyskich cechów rzemieślniczych w dawnej Polsce*, Przemysł 1931.

⁷ Por. M. Horn, *Ruch budowlany*, s. 6—8.

⁸ *Źródła dziejowe* t. XVIII, cz. 1, Warszawa 1902, s. 43—45; AGAD, ASK, I, nr 17, k. 559—569v; BCz., rkps nr 1728.

⁹ ASK I, nr 17, k. 522—525v; *Źródła dziejowe* t. XVIII, cz. 1, s. 59—60; Centralne Państwowe Archiwum Historyczne USRR we Lwowie (dalej CPAHL), zespół: Sąd Grodzki Sanocki (dalej SGSan.) t. 314, s. 177—179, 369—365.

¹⁰ *Zereta do istoriji Ukrainy-Rusy* (dalej *Zereta*) t. 1—2, 7, Lwów 1895—1896, 1903; AGAD, Dz. XVIII (Lustracje), nr 73, 75.

dzieńce i ławnicze Babcic¹¹, Drohobycza¹², Jarosławia¹³, Jaślik¹⁴, Jawornika¹⁵, Krosna¹⁶, Leska¹⁷, Leżajska¹⁸, Łańcuta¹⁹, Mościsk²⁰, Przemysła²¹, Przeworska²², Rzeszowa²³ i Sambora²⁴, akta cechów w Drohobyczu²⁵, Kańczudze²⁶, Mościskach²⁷ i Przemyślu²⁸ oraz liczne kopiarusze przywilejów miejskich i cechowych rozrzucone po archiwach i bibliotekach Warszawy, Krakowa, Wrocławia, Lwowa i innych miast. Wykorzystano ponadto juramenty i abiuraty przedstawicieli miast, zawierające dane o liczbie rzemieślników podlegających opodatkowaniu i zwolnionych od tego obowiązku, spisy właścicieli realności, rejestry osób uiszczających wszelkiego rodzaju cła i opłaty targowe, wykazy obywateli zobowiązanych do obrony baszt i murów miejskich, rejestry osób, które ucierpiały na skutek najazdów nieprzyjacielskich bądź swawoli własnych żołnierzy, a także skargi na mieszczan, gdzie podano po

¹¹ CPAHL, zespół Magistrat miasta Babcic (dalej Mag. m. Babcic), nr 1, Księga radziecka za lata 1617—1644; nr 2, Księga ławnicza za lata 1613—1725.

¹² Księga radziecka miasta Drohobycza 1542—1563. Z papierów pośmiertnych śp. Stefana Sochaniewicza wyd. H. Polaczówna (dalej Ks. radz. m. Drohobycza), Lwów 1936.

¹³ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Rzeszowie z siedzibą w Przemyślu (dalej WAPR), zespół Akta miasta Jarosławia, Księga radziecka za lata 1618—1637, nr 9/19; trzy księgi wójtowsko-ławnicze za lata 1600—1647, nr 2/3, 3/4, 4/5 oraz Księga testamentów i inwentarzy za lata 1618—1637, nr 8/18.

¹⁴ Bibl. Ossol. rkps nr 431, Acta consularia oppidi Iaslicensis 1584—1687 (dalej Akta radz. m. Jaślik); WAPR, zespół Akta miasta Jaślik, nr 1, Księga ławnicza 1611—1646 (dalej Ks. ławn. m. Jaślik).

¹⁵ Archiwum Państwowe m. Krakowa i Województwa Krakowskiego (dalej APKWK), zespół Rękopisy depozytowe, nr 93, Księga ławnicza miasta Jawornika 1472—1784 (dalej Ks. ławn. m. Jawornika).

¹⁶ Księgi radzieckie i ławnicze m. Krosna z lat 1586—1630. WAPR, zespół Akta miasta Krosna nr 10—12, 18—19.

¹⁷ Księga sądów wójtowsko-ławniczych miasta Leska 1607—1620 (dalej Ks. sądów m. Leska), Bibl. Ossol. rkps nr 9657; Księga miejska miasta Leska 1472—1612 (dalej Ks. m. Leska), tamże, rkps nr 9764.

¹⁸ Księga sądów wójtowskich i ławniczych miasta Leżajska z lat 1622—1650 (dalej Ks. sądów m. Leżajska), Bibl. PAN Kraków, rkps nr 1206.

¹⁹ Księga dochodów i rozchodów miasta Łańcuta 1563—1670 (dalej Ks. m. Łańcuta), B.Jag. rkps nr 105/52.

²⁰ CPAHL, zespół Magistrat miasta Mościsk (dalej Mag. m. Mościsk), nr 1, Księga radziecko-wójtowsko-ławnicza 1599—1653; nr 5, Księga radziecka 1568—1649.

²¹ Z bogatego zespołu Akta miasta Przemyśla wyzyskano kilka tomów zawierających wykazy rzemieślników. WAPR, zespół Akta miasta Przemyśla, nr 235, 236, 310, 349, 429, 595, 606.

²² Do naszych czasów zachowało się kilkadziesiąt ksiąg wójtowsko-ławniczych miasta Przeworska. W niniejszym artykule wyzyskano 16 ksiąg za lata 1586—1660. BCZ., rkps nr 2977, 3197, 3523—3536.

²³ Akta radzieckie rzeszowskie 1591—1634, wyd. i wstępem poprz. A. Przyboś, Wrocław—Kraków 1957 (dalej Akta radz. rzesz.).

²⁴ Księgi miejskie Sambora zdeponowano w 1922 r. w Oddziale Grodzkim Państwowego Archiwum we Lwowie. Najdawniejsze źródła dotyczące dziejów tego miasta opublikowała A. Doerflerówna, *Materiały do historii miasta Sambora 1390—1795*, Lwów 1936 (dalej *Mat. do hist. m. Sambora*).

²⁵ Księga cechu krawieckiego w Drohobyczu 1568—1781. Bibl. Ossol., rkps nr 4386.

²⁶ Akta cechu rzeźnickiego w Kańczudze 1625—1768. APKWK, zespół Rękopisy depozytowe, nr 333 (Księga dokumentów i aktów cechowych m. Kańczugi 1456—1778, s. 25 nn.).

²⁷ Księga cechu kuśnierskiego w Mościskach 1636—1886. Mag. m. Mościsk, nr 10.

²⁸ Księgę cechu szewskiego w Przemyślu zaszeregowano pomyłkowo do zespołu Akta miasta Jarosławia, nr 28/17.

kilkadziesiąt osób pociąganych do odpowiedzialności sądowej. Wspomniane wykazy mieszczan oddają nieocenioną usługę, gdyż w wielu przypadkach obok imienia i nazwiska zaznaczano w nich zawód. Najwięcej tego typu źródeł zawierają akta grodzkie przemyskie i sanockie.

Sporządzona na podstawie wyżej nazwanych źródeł a także przypadkowych pojedynczych wzmianek o rzemieślnikach i bractwach cechowych kartoteka cechów i specjalności rzemieślniczych uzupełnia w poważnej mierze luki w materiałach źródłowych, wyzyskiwanych tradycyjnie do badań statystycznych. Ale nawet i ta metoda daje zadowalające rezultaty w odniesieniu do miast, dla których zachowały się bogate archiwalia miejskie.

Trudności przy wyzyskaniu źródeł narracyjnych dla ustalenia lokalizacji rzemiosła miejskiego omówiono w innym miejscu²⁹; tu słów kilka należy poświęcić sposobowi zaszeregowania cechów do jednej z dwóch kategorii zrzeszeń: jednostkowych albo grupowych. W literaturze historycznej często bowiem popełnia się błąd polegający na zbyt dużym zaufaniu do źródeł. Pisarze miejscy, grodzcy czy urzędnicy kancelarii królewskiej nie dbali o przekazanie potoczności nazw cechów, które by określały w sposób mniej lub bardziej poprawny zakres ich działalności. Nie pisało więc dla przykładu o cechu kowalsko-ślusarsko-kotlarsko-mieczniczo-blacharskim, ani nawet o cechu rzemiosł metalowych, ale w zależności od tego, jakiego rzemiosła przedstawiciele dominowali w danym zrzeszeniu, a nawet w zależności od tego, kto ze specjalistów stał w danej chwili na czele bractwa, określano bractwo raz jako cech kowalski, drugi jako ślusarski a trzeci jako kotlarski. Nie dziw więc, że podawane w pracach niektórych historyków liczby działających w danym mieście cechów są grubo przesadzone. W pracy niniejszej nazwy cechów oraz liczbę reprezentowanych w nich rzemiosł określano w miarę możliwości nie na podstawie jednostkowych informacji, ale w oparciu o statuty cechowe, przywileje radzieckie i królewskie i inne źródła wyliczające specjalności rzemieślnicze objęte działalnością danego zrzeszenia.

II

W połowie XVI w. ziemia przemyska liczyła 27 miast, a ziemia sanocka 13. W latach 1551—1650 w ziemi przemyskiej powstało pięć nowych osad miejskich (Dobromil, Tarnogród, Sokołów, Niebylec i Krzeszów) a w ziemi sanockiej jedynie Baligród³⁰. W niniejszej rozprawie pominięto w rozważaniach Krzeszów, który prawa miejskie otrzymał dopiero w 1640 r., a jako wieś figuruje już w wykazie łanowego w 1658 r., natomiast rozszerzono badania na Jaśliska, chociaż formalnie miasteczko to leżało na terenie powiatu bieckiego województwa krakowskiego. Uczyziono to ze względu na to, że zarówno przedmieście Jaślisk, jak i wszystkie wsie klucza jaśliskiego należały do ziemi sanockiej.

Jak ustalono w innym miejscu w oparciu o rejestr podymnego w 1629 r. i źródła pochodne, liczba ludności miejskiej ziemi przemyskiej wahała się w granicach 45 350—47 500 osób. W tym samym czasie ludność miejska ziemi sanockiej liczyła w przybliżeniu 11 250 osób, a wraz z Jaśliskami około 12 500 głów³¹. Przeciętna liczba mieszkańców jedne-

²⁹ M. Horn, *Ruch budowlany*, s. 17—20.

³⁰ Tamże, s. 21—22.

³¹ Tamże, s. 22—37; tenże, *Czy w r. 1629 Przemysł liczył cztery czy sześć tysięcy mieszkańców?*, „Rocznik Przemyski” t. XII, 1970; tenże, *Zaludnienie*

go miasta w ziemi przemyskiej, wynosząca około 1 460 osób, była o ponad 75% wyższa od średniej liczby przeciętnego miasta w ziemi sanockiej, gdzie wynosiła ona 833 osoby przy uwzględnieniu Jaślik, a 804 osoby bez uwzględnienia tego miasta.

Podział miast obu ziem na grupy w zależności od liczby mieszkańców ilustruje tabela I.

Tabela I

Podział miast ziemi przemyskiej i sanockiej w zależności od liczby mieszkańców

Ziemia	Liczba miast z ludnością							
	do 6200	do 500	500—1000	1000—1500	1500—2000	2000—3000	3000—5000	ponad 5000
Przemyska	31	5	9	7	4	2	3	1
Sanocka	15	6	4	3	1	1	0	0
Razem	46	11	13	10	5	3	3	1

Jak wynika z tabeli I, w obu ziemiach przeważały małe miasteczka, których liczba ludności nie przekraczała tysiąca mieszkańców. W ziemi przemyskiej stanowiły one nieco mniej niż połowę, a w Sanockiem aż 2/3 osad szczytujących się prawem miejskim. Natomiast w grupie miast większych (naturalnie w skali Rusi Czerwonej), liczących ponad 3 tys. mieszkańców, ziemia sanocka nie była zupełnie reprezentowana, podczas gdy w sąsiedniej ziemi przemyskiej takich miast było cztery: Przemysł (6 100 mieszkańców), Sambor (4 500) Przeworsk (3 400) i Jarosław (3 100).

III

Ziemia przemyska. Wielkość miast w dużej mierze wpływała na stopień lokalizacji rzemiosła oraz na przyspieszenie procesu formowania się ustroju cechowego. Najwięcej, bo co najmniej 17 cechów posiadał Przemysł. Jak wynika z badań przeprowadzonych przez K. Arłamowskiego³², a także ze źródeł, których ten autor nie uwzględnił w monografii cechów przemyskich, najwcześniej, bo jeszcze w 1386 r. powstał w stolicy ziemi przemyskiej cech szewski³³, a za nim organizacje cechowe rzeźników (1400); kowali, ślusarzy i mieczników (1471), do których w 1561 r. przyłączyli się kotlarze, płatnerze, puszkarze i leglarze³⁴; uździrzy, siodlarzy i torbiarzy (1472), do których w 1537 r. dołączyli się miechownicy, paśnicy, olsternicy, kaletnicy i rękawicznicy; kuśnierzy (1509³⁵); czapników (1510); tkaczy (1525); piekarzy (1533); krawców (1537³⁶); bednarzy, siodlarzy i garncarzy (1537), od których w 1576 r.

miast ziemi przemyskiej i sanockiej w drugiej połowie XVI i w pierwszej połowie XVII wieku (w druku).

³² Według Arłamowskiego (*Dzieje przemyskich cechów*, s. 10) w pierwszej połowie XVII w. Przemysł liczył 15 cechów (w tej liczbie 2 garncarskie).

³³ AGAD, Metr. Kor. nr 93, k. 312—314.

³⁴ *Matricularum Regni Poloniae Summaria* (dalej MRPS), cz. 5, t. I, Varsoviae 1919, s. 152, nr 2581.

³⁵ Tamże, cz. 4, t. II, Varsoviae 1912, s. 47, nr 9160.

³⁶ Tamże, t. III, Varsoviae 1915, s. 65, nr 18675.

odłączyli się garncarze, a przyłączyli stelmachowie i kołodzieje; złotników, malarzy i konwisarzy (1558³⁷); piwowarów (1561³⁸); cyrulików (1574); garncarzy śródmiejskich (około 1589); garbarzy (1600³⁹); słodowników (1631) i garncarzy podmiejskich (1634). Wspomniane cechy grupowały mistrzów i czeladników co najmniej 40 specjalności.

W drugim pod względem wielkości mieście ziemi przemyskiej — Samborze — w pierwszej połowie XVII w. działało również kilkanaście organizacji cechowych. Daty ich powstania bądź pierwsze informacje o ich działalności ustalił na podstawie akt miejskich A. Kuczera⁴⁰. Podane przez niego informacje wymagają jednak w świetle nieznanymi mu źródeł uzupełnienia i sprostowania. Najstarszym cechem samborskim był zapewne cech szewski. W r. 1936 cech ten posiadał jeszcze dokument Stanisława Odrowąza z 1528 r., którym potwierdził on przywilej Jana Odrowąza z 1512 r.⁴¹. W 1542 r. samborski cech szewców uzyskał potwierdzenie swej ustawy od Zygmunta I⁴². Ten sam monarcha zatwierdził w 1542 r. statuty cechów tkackiego⁴³ i krawieckiego⁴⁴, a w 1551 r. piwowarskiego⁴⁵, słodowniczego⁴⁶ i rzemioł drzewnych⁴⁷. Dwie ostatnie organizacje cechowe otrzymały uprzednio aprobatę swych ustaw przez radę miejską — bractwo słodownicze w 1525 r.⁴⁸, a tzw. cech bednarski w 1546 r.⁴⁹. W 1558 r. Zygmunt August zatwierdził statut tzw. cechu kowalskiego, łączącego fachowców 9 zawodów⁵⁰, a w kilka lat później ustawy cechów rymarsko-siodlarskiego (1565⁵¹) i rzeźnickiego (1566⁵²). Ten sam król nadał również przywilej cechowi kuśnierskiemu, niestety data wystawienia tego dokumentu nie jest znana⁵³. Za panowania Zyg-

³⁷ Tamże, cz. 5, t. II, Varsoviae 1961, s. 233, nr 8392.

³⁸ Tamże, t. I, s. 152, nr 2574; s. 154, nr 2604.

³⁹ Arłamowski zaprzeczył możliwości zorganizowania przez garbarzy, z pochodzenia Ukraińców, własnego cechu (K. Arłamowski, *Dzieje przemyskich cechów*, s. 188). Liczne wzmianki źródłowe o przemyskim cechu garbarskim i jego cechmistrzach potwierdzają jednak bez wątpienia istnienie odrębnego zrzeszenia rzemieślników tej profesji w latach 1600—1634. (Por. AGAD, Księgi referendarskie nr 1, k. 80; SGSan. t. 151, s. 2217—2222; CPAHL, zespół Sąd Grodzki Przemyski (dalej SGP) t. 335, s. 1660—1661; t. 348, s. 2059; t. 349, s. 1106—1113; t. 353, s. 677).

⁴⁰ A. Kuczera, *Samborszczyzna. Ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomii samborskiej* t. II, Sambor 1935, s. 453—486.

⁴¹ A. Doerflerówna, *Archiwalia miasta Sambora*, Warszawa 1936, s. 16.

⁴² MRPS cz. 4, t. I, Varsoviae 1910, s. 405, nr 7005.

⁴³ Tamże, s. 405, nr 7007.

⁴⁴ *Mat. do hist. m. Sambora*, nr 52.

⁴⁵ Tamże, nr 67.

⁴⁶ MRPS cz. 5, t. II, s. 39, nr 5103.

⁴⁷ *Mat. do hist. m. Sambora*, nr 68.

⁴⁸ MRPS cz. 5, t. II, s. 39, nr 5103.

⁴⁹ A. Kuczera, op. cit. t. I, s. 466.

⁵⁰ Bibl. Ossol., dyplom perg. nr 2797.

⁵¹ A. Kuczera, op. cit. t. I, s. 491. Na początku XVII w. członkami wspomnianego cechu byli również czapnicy. W źródle z 1619 r. zachowała się wzmianka o dekreście królewskim z 1605 r., regulującym spory w cechu łączącym rymarzy i czapników (SGP t. 336, s. 234, 453—454). W 1615 r. wynikł spór między czapnikami przemyskimi a samborskimi, którzy „inkorporowali się” do samborskiego cechu rymarskiego (K. Arłamowski, *Dzieje przemyskich cechów*, s. 18).

⁵² *Mat. do hist. m. Sambora*, nr 96.

⁵³ A. Doerflerówna, *Archiwalia m. Sambora*, s. 18. W 1649 r. zatwierdził ustawę cechu czapniczo-rymarsko-powroźniczego w Samborze król Jan Kazimierz („Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej”, 1853, nr 47, s. 187—188).

munta III potwierdzenie swych statutów otrzymali kolejno piekarze (1595⁵⁴), złotnicy (1611⁵⁵) oraz szychterze wraz z rusznikarzami (1615⁵⁶). Ostatnią znaną nam organizacją cechową powstałą w Samborze w omawianym okresie był tzw. cech stelmaski, który powstał w 1648 r. na skutek rozłamu w dawnym cechu rzemiosł drzewnych, noszącym oficjalną nazwę cechu bednarskiego. Nowa organizacja połączyła mistrzów i towarzyszy 8 zawodów⁵⁷. Wszystkie samborskie organizacje rzemieślnicze, których w połowie XVII w. było co najmniej 14, zrzeszały wspólnie rzemieślników 29 specjalności.

W r. 1629 na polecenie właścicielki Jarosławia sporządzono wykaz cechów i zrzeszonych w nim rzemieślników. Autor rejestru wymienił 11 cechów łączących 199 mistrzów 24 specjalności. Określił ponadto normy podatkowe obowiązujące tokarzy, mularzy, cieśli i garncarzy, ale nie podał ich liczby. Nie wskazał też, do którego cechu należeli⁵⁸. Z istniejących w tym czasie cechów w rejestrze pominięto zrzeszenie garbarzy, którego istnienie potwierdzają wyraźnie wzmianki źródłowe z lat 1618—1633⁵⁹ oraz bractwo garncarzy, którzy w 1615 r. oddzielili się od cechu bednarskiego i utworzyli własną organizację cechową⁶⁰. W 1650 r. powstał w Jarosławiu tzw. cech wodny, zrzeszający skutników, tj. wytwórców skut, galer i komięg, a także flisaków, rotmanów i szyprów⁶¹. Najstarszym z 14 jarosławskich cechów obejmujących swą działalnością specjalistów 30 zawodów był w świetle zachowanych źródeł cech szewski, który powstał w 1505 r.⁶² W 10 lat później właściciel miasta Spytko z Jarosławia wydał przepisy przeciw partaczom krawieckim, co niezbitnie dowodzi istnienia w tym czasie cechu zrzeszającego rzemieślników tej profesji⁶³. W ślad za wymienionymi bractwami powstały w Jarosławiu cechy: tkacki (1518), rzemiosł metalowych (około 1533⁶⁴), rzemiosł drzewnych i garncarzy (1575⁶⁵), kuśnierski (1609⁶⁶), garncarski (1615), rzeź-

⁵⁴ *Mat. do hist. m. Sambora*, nr 140.

⁵⁵ L. Lepszy, *Przemysł złotniczy w Polsce*, Kraków 1933, s. 271.

⁵⁶ A. Doerflerówna, *Archiwalia m. Sambora*, s. 19.

⁵⁷ *Bibl. PAN Kr.*, rkps nr 2852.

⁵⁸ *Bibl. Ossol.*, rkps nr 12331 (Kopiarzusz źródeł do dziejów Jarosławia), s. 47—48.

⁵⁹ Akta m. Jarosławia, nr 9/10, k. 15v; nr 3/4, k. 47, 516.

⁶⁰ J. Olszewska, *Cechy w dawnym Jarosławiu*, „Stowarzyszenie Miłośników Jarosławia”, r. 1966, s. 22.

⁶¹ J. Harlander, *Jarosławski cech wodny*. Tamże.

⁶² Dyplom pergaminowy zawierający statut jarosławskiego cechu szewskiego z 1505 r. zaginął podczas ostatniej wojny. Por. J. Smółka, *Katalog Archiwum Aktów Dawnych miasta Jarosławia*, Jarosław 1928, s. 9, dyplom perg. nr 2.

⁶³ Dyplom pergaminowy nr 10, zawierający przepisy przeciw partaczom krawieckim z 1515 r., zaginął również podczas drugiej wojny światowej. Por. tamże, s. 12.

⁶⁴ W 1518 r. rajcy jarosławscy zatwierdzili statut miejscowego cechu płócienników, a w kilkanaście lat później właściciel miasta Stanisław Odrowąż zatwierdził (w dyplomie nie posiadającym daty) przywileje połączonego cechu kowali, ślusarzy, rymarzy, mieczników i siodlarzy. Akta m. Jarosławia, dyplomy pergaminowe, nr 1, 13.

⁶⁵ M. Horn, *Rozwój rzemiosł branży drzewnej*, aneks.

⁶⁶ W 1619 r. oblatowano w jarosławskich księgach miejskich przywilej Anny Ostrogskiej wydany 10 lat temu miejscowemu cechowi kuśnierskiemu. W 1619 r. cechmistrzem wspomnianego cechu był Marcin Kleczanowski. Akta m. Jarosławia, nr 9/19, k. 38v—42v.

nicki (1618⁶⁷), garbarski (1618), ślusarsko-szychtersko-zegarmistrzowski (1629⁶⁸), rymarsko-siodlarsko-mieczniczy (1629) i wodny (1650).

Co najmniej po 9 organizacji cechowych posiadały trzy następne miasta ziemi przemyskiej, wśród nich nie tylko liczący ponad trzy tysiące mieszkańców Przeworsk, ale i drobniejsze wówczas skupiska miejskie, jak Łańcut i Rzeszów. Z tych trzech osad najpewniejsze informacje o liczbie działających w nich organizacji cechowych posiadamy o Łańcucie. Zachowały się bowiem cztery pełne wykazy członków wszystkich dziewięciu istniejących tu cechów w latach 1577—1580, a mianowicie rzemiosł drzewnych, garncarskiego, rzemiosł metalowych i skórzaných, krawieckiego, kuśnierskiego, rzeźnickiego, szewskiego, tkackiego oraz zrzeszenia propinatorów⁶⁹. Tylko dla jednego z nich zachowała się w dostępnych dziś źródłach wzmianka o wcześniejszej działalności. Wspomniany w wykazach z lat 1577—1580 cech łańcuckich tkaczy ukonstytuował się nie później niż w 1406 r. W tym roku bowiem mistrzowie tkaczy narzucili swej czeladzi przyjęcie statutu organizacji zrzeszającej towarzyszy tej profesji. Oryginalny dokument sporządzony na pergaminie znajduje się obecnie w Archiwum Państwowym w Rzeszowie. Opublikował go niedawno i szeroko skomentował zasłużony badacz przeszłości Przemysła i ziemi przemyskiej, Kazimierz Arłamowski⁷⁰. Kilka słów wyjaśnienia wymaga nazwa cechu propinatorów. Jak można zorientować się z wykazu jego członków, zrzeszał on zarówno słodowników i piwowarów, jak również i ludzi, którzy tylko pośrednio uczestniczyli w procesie produkcji, albo w ogóle w nim nie brali udziału, ograniczając się do sprzedaży gotowych napitków. Wśród tych ostatnich znajdujemy np. dwóch cieśli, Jana Patera i Jana Wilka, stolarza Jakuba Trojana i szklarza Szymona Koszyka. Nikt z tych rzemieślników nie wchodził jednak w skład któregośkolwiek z 8 pozostałych cechów. Członkami cechu propinatorów byli ponadto wszyscy rajcy, kierownik miejscowej szkoły i pisarz miejski, karczmarze, właściciele słodowni i browaru, kupcy, właściciele realności i inne osoby. Jak można zorientować się z zachowanych źródeł, cechy łańcuckie zrzeszały mistrzów co najmniej 19 specjalności, bez uwzględnienia cieśli, stolarzy i szklarzy wchodzących w skład cechu propinatorów.

W najpotężniejszym na Rusi Czerwonej ośrodku tkacko-sukienniczym — Przeworsku — w pierwszej połowie XVII w. działało co najmniej 9 cechów. Według zachowanych źródeł najstarszy z nich — kuśnierski — powstał w 1429 r., a za nim kolejno: szewski (1486), tkacki (1490), krawiecki (1520), bednarski (1559), sukienniczy (1579) i piekarski (1594). Pierwsze wzmianki źródłowe o dwóch następnych cechach kowalskim i rzeźnickim pochodzą odpowiednio z lat 1624 i 1626⁷¹.

⁶⁷ W 1618 r. cechmistrzem wspomnianego cechu był rzeźnik Szymon (tamże, k. 15v). W 1627 r. jarosławski cech garbarski wytoczył skargę miejscowemu cechowi rzeźnickiemu (tamże, nr 3/4, k. 47).

⁶⁸ W 1618 r. ślusarze, złotnicy i rurmistrze wchodzili jeszcze w skład tzw. cechu kowalskiego (tamże, nr 9/19, k. 4), ale już w 1629 r. specjaliści rzemiosła ślusarskiego, złotniczego, szychterskiego i zegarmistrzowskiego wymienieni są jako członkowie odrębnego cechu „ślusarskiego” (Bibl. Ossol., rkps nr 12331, s. 48).

⁶⁹ Ks. m. Łańcuta, Bibl. Jag., rkps nr 105/52, k. 77v — 81, 92—93v, 97—98v, 103—104.

⁷⁰ K. Arłamowski, *Statut czeladzi tkackiej w Łańcucie z 1406 r.*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego” t. III, 1960—1961 (druk 1963), s. 175—190.

⁷¹ M. Horn, *Skład zawodowy magistratu przeworskiego w latach 1600—1650 na tle struktury zawodowej i społecznej miasta*, PH LX, 1967, z. 2, s. 276.

Wszystkie te organizacje zrzeszały mistrzów i towarzyszy co najmniej 21 profesji.

W jednym z rozdziałów monografii Rzeszowa, poświęconym cechom, autor jej Jan Pęc k o w s k i przytoczył tylko nieliczne dane świadczące o działalności tych zrzeszeń do połowy XVII w.⁷² Lukę w dziejach rzeszowskiej wytwórczości rzemieślniczej zapełnili Franciszek K o t u l a⁷³ i Adam P r z y b o ś⁷⁴. W świetle prac wspomnianych autorów najwcześniej usamodzielniono się rzemieślniki tkackie, które uzyskało potwierdzenie statutu cechowego już w 1439 r. W ślad za tkaczami organizację cechową stworzyli rzeszowscy szewcy. Z 1569 r. pochodzi druga redakcja przywileju uzyskanego przez ten cech. W 1591 r. właściciel Rzeszowa Adam Rzeszowski potwierdził dawne przywileje cechu krawieckiego, z czego wynika, że również rzemieślnicy tej specjalności, podobnie jak szewcy, założyli bractwo cechowe przed potwierdzeniem ich dawnych praw. Pierwsze źródłowe wzmianki o trzech dalszych cechach rzeszowskich pochodzą z końca XVI w. (kuśnierskim przed r. 1583, sukienniczo-czapniczym z r. 1592 i garncarskim z 1593 r.), a o trzech kolejnych z dwudziestych lat następnego stulecia (cyrulickim z 1626 r.⁷⁵, ślusarsko-kowalsko-szychttersko-rusznikarskim z 1627 r. i złotniczym z 1628 r.). Ogółem, według niepewnych danych, 9 rzeszowskich cechów zrzeszało rzemieślników 14 specjalności.

Nieco mniej cechów niż Rzeszów i Łańcut, bo prawdopodobnie tylko po 7, posiadały trzy kolejne miasta ziemi przemyskiej: Stryj, Leżajsk i Mościska. „Ordynacja cechów miasta Stryja” z 1635 r. wymienia 6 zrzeszeń rzemieślniczych: kuśnierskie, kowalsko-ślusarskie, szewskie, piekarskie, garncarskie i krawieckie⁷⁶. O trzech pierwszych z nich zachowały się również wcześniejsze wzmianki, a mianowicie o cechu kuśnierskim z r. 1547, o kowalsko-ślusarskim, zrzeszającym również mieczników i uździarzy z 1578 r. oraz o szewskim z 1591 r. Ordynacja nie wspomina natomiast o cechu piekarskim, którego statut został zatwierdzony przez Zygmunta III zaledwie o kilka lat wcześniej, bo w 1627 r.⁷⁷. Wymienione cechy zrzeszały mistrzów 10 specjalności.

Najwcześniejsza wzmianka o działalności cechów leżajskich pochodzi z 1523 r. 14 września tego roku wójt leżajski Piotr Pyczek i rajcy Leżajaska zatwierdzili statuta *contubernii textorum lini* po uprzednim wyrażeniu na to zgody ówczesnego dzierżawcy tego miasta, Krzysztofa Szydłowieckiego⁷⁸. Statut cechu uległ jednak wkrótce zniszczeniu na skutek najazdu tatarskiego. 9 grudnia 1526 r. król zatwierdził nową ustawę leżajskiego cechu tkackiego⁷⁹. W 23 lata później powstał w Leżajsku cech

⁷² Pęc k o w s k iemu udało się odnaleźć ślady działalności do połowy XVII w. jedynie dwóch cechów rzeszowskich: tkackiego i szewskiego. J. Pęc k o w s k i, *Dzieje miasta Rzeszowa do końca XVIII wieku*, Rzeszów 1913, s. 215—232.

⁷³ F. K o t u l a, *Rzeszowska majolika ludowa*, „Polska Sztuka Ludowa” t. VII, 1953, nr 4—5, s. 312; tenże, *Cechowe znaki i tłoki pieczętnie w Muzeum w Rzeszowie*, Warszawa 1951; tenże, *Rzeszowski ośrodek złotniczy XVI—XIX w. oraz mistrz Wawrzyniec Kasprówicz*, Kraków 1962.

⁷⁴ A. P r z y b o ś, *Rzeszów na przełomie XVI i XVII w.*, [w:] *Akta radzieckie rzeszowskie 1594—1634*, wyd. A. P r z y b o ś, Wrocław—Kraków 1957.

⁷⁵ W. W. G ł o w a c k i, B. S t ę p n i e w s k a, *Statuty cechu cyrulików w Rzeszowie*, „Archiwum Historii Medycyny” t. XXII, 1959, s. 567—575.

⁷⁶ F. B o s t e l, *Z przeszłości Stryja i okolicy*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” r. XVI, 1886, s. 612.

⁷⁷ A. P r o c h a s k a, *Historia miasta Stryja*, Lwów 1926, s. 38—40.

⁷⁸ MRPS cz. 4, t. I, s. 253, nr 4369.

⁷⁹ Tamże, s. 304, nr 5167.

krawiecki⁸⁰. Najwcześniejszą wiadomość o następnym zrzeszeniu rzemieślników — o cechu szewskim — zawdzięczamy lustratorom królewskim, którzy wśród właścicieli 10 jatek szewskich w Leżajsku wymienili w 1565 r. cechmistrza szewskiego Walentego⁸¹. W czasie wojen z połowy XVII w. statut cechu szewskiego uległ zniszczeniu. Nowy statut szewcy leżajscy uzyskali dopiero przed 1681 r. od króla Jana Sobieskiego⁸². W 1569 r. ukonstytuował się w Leżajsku cech rzemiosł drzewnych⁸³, w kilkadziesiąt lat później (w 1616 r.) powstał cech rzemiosł metalowych i niektórych innych, łączący mistrzów 13 specjalności⁸⁴. Wzmianki o dwóch kolejnych cechach leżajskich: piwowarów⁸⁵ i rzeźników⁸⁶ zawdzięczamy luźnym zapisom z lat 1628—1630 w księdze wójtowsko-ławniczej. Według niepełnych danych cechy leżajskie grupowały rzemieślników 23 zawodów.

Pierwsze wzmianki o cechach mościskich pochodzą z drugiej połowy XVI w. Najwcześniej, bo w r. 1556, ukonstytuowały się tu bractwa cechowe tkaczy⁸⁷ i szewców⁸⁸. W 10 lat później powstał w Mościskach cech zrzeszający przedstawicieli rzemiosł drzewnych i garncarskiego⁸⁹, a przy końcu XVI w. cechy krawców (najpóźniej w 1586 r.⁹⁰) i przedstawicieli rzemiosł metalowych i niektórych innych (1590⁹¹). W 1610 r. cech rzeźniczy otrzymał od Zygmunta III przywilej nadający mu prawo kon-

⁸⁰ Tamże, cz. 5, t. II, s. 232, nr 8375. W latach trzydziestych XVII w. w skład cechu krawieckiego wchodził również kuśnierze. Z 1633 r. zachowała się skarga cechu krawiecko-kuśnierskiego w Leżajsku na Żydów, zajmujących się kuśnictwem (Ks. m. Leżajska, Bibl. PAN Kr., rkps nr 1206, k. 252). W 1633 r. cechmistrzem wspomnianego cechu był Jerzy Kłós, a w dwa lata później krawiec Wawrzyniec Jodłarzewicz (tamże, k. 299v, 310).

⁸¹ Żereta, t. II, s. 174.

⁸² Bibl. PAN Kr., rkps nr 2843, k. 37.

⁸³ Kopię statutu przechowuje obecnie Biblioteka PAN w Krakowie, rkps nr 2843, dok. nr 10.

⁸⁴ 20 kwietnia 1616 Zygmunt III zatwierdził statut cechu wspólnego w Leżajsku, zrzeszającego kowali, ślusarzy, rymarzy, śłodarzy, młeczników, złotników, kotlarzy, kołodziejów, powroźników, paśników, stelmachów, stolarzy i iglarzy. Pierwszymi cechmistrzami tego cechu byli kowal Lurens i ślusarz Matys Skrętka (tamże, dok. nr 25). W sześć lat później cechmistrzem wspólnego cechu był kowal Stanisław Zabiegły (tamże, rkps nr 1206, k. 111v).

⁸⁵ W 1628 r. cechmistrzem piwowarskim w Leżajsku był Matys Jarko. Tamże, k. 45.

⁸⁶ W 1630 urząd wójtowsko-ławniczy m. Leżajska wydał dekret w sporze między miejscowymi cechami szewskim i rzeźniczym. Tamże, k. 103v.

⁸⁷ W 1664 r. mistrzowie cechu tkackiego w Mościskach przedłożyli lustratorom do zatwierdzenia *articulos seu puncta* swego statutu zatwierdzonego w 1566 r. przez Zygmunta Augusta. AGAD, Dz. XVIII, nr 75, s. 158; Bibl. Uniwersytetu Lwowskiego, rkps 636 III, k. 111v.

⁸⁸ 30 lipca 1558 Zygmunt August zatwierdził ustawę cechu szewskiego w Mościskach, aprobowaną 26 lipca 1556 r. przez Spytka Jordana (MRPS cz. 5, t. II, s. 233, nr 8380). Statut cechu szewskiego uzyskał później potwierdzenie Stefana Batorego i Zygmunta III (Metr. Kor. nr 169, k. 370v—371).

⁸⁹ Oryginał ustawy mościskiego cechu „bednarzów, stolarzów, kołodziejów i garncarzy” przechowuje obecnie Centralne Państwowe Archiwum Historyczne USSR we Lwowie, Mag. m. Mościsk, nr 5.

⁹⁰ W 1624 r. Zygmunt III zatwierdził statut mościskiego cechu krawieckiego, który uzyskał już wcześniej aprobatę Stefana Batorego. Metr. Kor. nr 169, k. 370v.

⁹¹ W 1664 r. cechmistrzowie cechu „kowskiego” przedstawili lustratorom do zatwierdzenia statut swego zrzeszenia łączącego rzemieślników 13 specjalności wydany w 1590 r. na wzór ustawy podobnego cechu we Lwowie. AGAD, Dz. XVIII, nr 75, s. 157.

fiskaty towarów należących do rzeźników niecechowych⁹². Ostatnie znane nam bractwo rzemieślników mościskich — cech kuśnierski — powstało w latach trzydziestych XVII w. W zachowanej księdze cechu kuśnierskiego pierwszy zapis został dokonany w 1636 r.⁹³. W cechach mościskich zrzeszeni byli rzemieślnicy uprawiający 22 różne zawody.

Dane źródłowe do dziejów cechów kolejnego miasta ziemi przemyskiej — Drohiczyzna — są nadzwyczaj skąpe. Mimo to można potwierdzić źródłowo powstanie do połowy XVII w. 6 cechów z ogólnej liczby 8 organizacji cechowych istniejących w tym mieście w drugiej połowie XVII stulecia⁹⁴. Pierwsza wzmianka dotyczy cechu kowalsko-ślusarskiego (1535⁹⁵), kolejne — krawieckiego (1535⁹⁶), rzemiosł drzewnych (1558⁹⁷), tkackiego, zwanego także barchannicznym (1559⁹⁸), kuśnierskiego (1563⁹⁹), i szewskiego (przed 1572¹⁰⁰). Według zachowanych źródeł wspomniane cechy reprezentowały mistrzów zaledwie 8 specjalności.

Co najmniej po cztery organizacje cechowe posiadały przed r. 1648 Nizankowice, Stary Sambor i Radymno. W pierwszym z tych miasteczek najwcześniejsza wiadomość dotyczy cechu krawieckiego. Statut tego cechu z 1570 r. został transumowany i zatwierdzony przez Zygmunta III w 1623 r.¹⁰¹. Dwa kolejne bractwa cechowe szewców i kuśnierzy posta-

⁹² W 1664 r. cechmistrz rzeźnicki Jan Knapik przedstawił lustratorom przywilej cechowy nadany w 1610 r. przez Zygmunta III i potwierdzony w 44 lata później przez Jana Kazimierza. Tamże, s. 158.

⁹³ Mag. m. Mościsk, nr 10, k. 1.

⁹⁴ J. P. Isajewicz, *Gorod Drohobycz w XVI—XVIII wv.*, [w:] *Goroda fiodalnoj Rossii. Sbornik statiej pamiaty N. W. Ustjugowa*, Moskwa 1966, s. 160.

⁹⁵ Mandatem z dnia 9 września 1535 r. Zygmunt I zezwolił na zorganizowanie w Drohobyczu wspólnego cechu łączącego krawców, kowali i ślusarzy (MRPS cz. 4, t. II, s. 468, nr 17202). W 1664 r. cech ślusarski przedstawił lustratorom do zatwierdzenia ustawę cechową zatwierdzoną kolejno przez Zygmunta I, Stefana Batorego, Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza (AGAD, Dz. XVIII, nr 75, s. 195).

⁹⁶ Mandatem z dnia 18 września 1535, a więc zaledwie w 9 dni po wydaniu zezwolenia na założenie w Drohobyczu cechu krawiecko-ślusarskiego (zob. przyp. 95), Zygmunt I zgodził się na zorganizowanie w tym samym mieście odrębnego bractwa krawieckiego (MRPS cz. 4, t. II, p. 470, nr 17230). W 1604 r. zawarto w cechu krawieckim ugodę między mistrzami katolikami a wyznawcami obrządku wschodniego w sprawie dostarczania świec do świątyń obu wyznań (Księga cechu krawieckiego w Drohobyczu, Bibl. Jag., rkps nr 4386, k. 241).

⁹⁷ 9 marca 1558 Zygmunt August zatwierdził statut cechu *victorum seu doleatorum Drohobicensium* (MRPS cz. 5, t. II, s. 233, nr 8240). W 10 lat później król polecił starszyźnie cechu bednarskiego we Lwowie, by nie wyrządzała szkody bednarzom drohobyckim. Por. *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie...* (dalej AGZ) t. X, Lwów 1884, s. 95, nr 1424—1425.

⁹⁸ W liście barchanników samborskich do rajców drohobyckich wystosowanym w 1559 r. wspomniani są „panowie mistrzowie rzemiosła barchaniczego w Drohobyczu” (*Ks. radz. m. Drohobycza*, nr 265). W 1653 r. Jan Kazimierz zatwierdził ustawę drohobyckiego cechu tkackiego, utraconą w czasie działań wojennych w 1648 r. („Dodatek Tygodniowy przy Gazecie Lwowskiej”, 1854, nr 26—27, s. 103, 108).

⁹⁹ W 1563 r. władze miejskie Nowogomiasta wraz ze starszyzną miejskiego cechu kuśnierskiego przesały genealogię Bartłomieja, syna Mikołaja z Nowogomiasta *magistris senioribus ac iunioribus contubernii pellionum — in civitate Drohobycz* (Bibl. PAN Kr., rkps nr 2847). W 1634 r. cechmistrzem drohobyckiego cechu kuśnierskiego był Iwan Trodowujski (CPAHL, Sąd Grodzki Lwowski, t. 385, s. 1188).

¹⁰⁰ W 1664 r. starszyzna drohobyckiego cechu szewskiego przedstawiła lustratorom statut cechu zatwierdzony kolejno przez Zygmunta Augusta, Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza. AGAD, Dz. XVIII, nr 75, s. 195.

¹⁰¹ Metr. Kor. nr 169, k. 206—207v.

rały się w 1621 r. o wydanie przez radę miejską nowych statutów na miejsce poprzednich spalonych podczas najazdu tatarskiego¹⁰². W r. 1623 potwierdzenie ustawy cechowej przez Zygmunta III uzyskali niżankowiccy tkacze¹⁰³.

W Starym Samborze, najprędzej, bo za Zygmunta Augusta, zorganizowali swe bractwo tkacze. Z 1603 r. pochodzi pierwsza wiadomość o starosamborskim cechu kuśnierskim, a z 1614 r. o dwóch organizacjach cechowych krawców i szewców¹⁰⁴. Wszystkie cztery zrzeszenia były, podobnie jak w Nizankowicach, cechami jednostkowymi. Również wzmianki o 4 cechach w biskupim Radymnie dotyczą jedynie zrzeszeń skupiających rzemieślników jednego zawodu. Naprzód zorganizowali się tu krawcy (1554) i szewcy (w okresie między r. 1545 a 1559), a dopiero w kilkadziesiąt lat później rzeźnicy (1629) i kuśnierze (1639)¹⁰⁵.

Z innych miast ziemi przemyskiej co najmniej trzy organizacje cechowe powstały (do 1650 r.) w Kańczudze (krawiecki w 1456 r.¹⁰⁶, rzeźnicki przed 1582 r.¹⁰⁷ i tkacki przed 1619 r.¹⁰⁸), po dwie w Sądowej Wiszni (kuśnierski w 1570 r.¹⁰⁹ i szewski w 1567 r.¹¹⁰), Sokołowie (szewski w 1585 r.¹¹¹ i bednarsko-stolarsko-kołodziejско-garncarski w 1641 r.¹¹²) i Starej Soli (szewski w 1533 r.¹¹³ i tkacki w 1641 r.¹¹⁴), oraz po jednej w Dobromilu (ogólny w 1579 r.¹¹⁵), Nowymmieście (rymarsko-kowalsko-

¹⁰² M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana* t. II, Warszawa 1844, s. 646—647.

¹⁰³ Metr. Kor. nr 169, k. 202—205v.

¹⁰⁴ Bibl. PAN Kr., rkps nr 2852.

¹⁰⁵ A. Prochaska, *Radymno, miasteczko i klucz biskupów przemyskich*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” r. XIX, 1891, s. 1072—1078.

¹⁰⁶ Księga dokumentów i aktów cechowych m. Kańczugi zawiera kopię statutu miejscowego cechu krawieckiego, który uzyskał w 1456 r. aprobatę dziedziców z Pilczy. PAKWK, Rękopisy depozytowe, nr 333, s. 1.

¹⁰⁷ Pierwszy zapis w księdze kańczudzkiego cechu rzeźnickiego pochodzi wprawdzie z 1625 r., ale w jednej z notatek poczynionych w tejże księdze w 1628 r. pisarz cechowy powołuje się na przywilej wydany cechowi rzeźnickiemu w Kańczudze przez Jana Kostkę ze Stemberku, wojewodę sandomierskiego, który, jak wiadomo, zmarł w 1581 r. Tamże, s. 25.

¹⁰⁸ Pierwsza wzmianka o kańczudzkiem cechu tkackim i jego cechmistrzu Wawrzyńcu Janocku pochodzi z 1619 r. SGP t. 336, s. 323.

¹⁰⁹ W 1664 r. mieszkańcy Wiszni przedłożyli lustratorom autentyczny dyplom Władysława IV wydany 8 kwietnia 1641, którym ten monarcha zatwierdził artykuły cechu kuśnierskiego aprobowane uprzednio przez jego poprzedników w latach 1570 i 1590. AGAD, Dz. XVIII, nr 75, s. 169.

¹¹⁰ Artykuły cechu szewskiego w Wiszni z r. 1567 zatwierdził Stefan Batory w 1578 r. Metr. Kor. nr 118, k. 499—502v.

¹¹¹ Statut cechu szewskiego w Sokołowie koło Przeworska zatwierdził 5 listopada 1585 właściciel miasta Krzysztof Kostka. A. Dańczak, *Zarys dziejów Sokołowa*, Radom 1946, s. 13; F. Kotula, *Cechowe znaki*, s. 19.

¹¹² 23 czerwieca 1641 r. Katarzyna, wdowa po Rafaelu Koscie aprobowała statut cechu sokołowskiego obejmującego bednarzy, stolarzy, kołodziejów i garnarzy (A. Dańczak, op. cit., s. 14). W aktach miejskich przeworskich z 1646 r. znajduje się wzmianką o sokołowskim cechu bednarskim (BCz., rkps nr 3534, s. 500).

¹¹³ Utworzenie *fraternitatis sutorum in oppido regali Sol* aprobował w 1533 r. król Zygmunt I (MRPS cz. 4, t. II, s. 460, nr 17068). Wzmianka o starosolskim cechu szewskim zachowała się z 1619 r. (SGP, t. 337, s. 2036).

¹¹⁴ Oryginalny przywilej pergaminowy tkaczy sołskich z 1641 r., zawierający odpis artykułów tkackiego cechu przemyskiego znajdował się jeszcze w 1936 r. w Muzeum w Samborze; A. Doerflerówna, *Archiwalia m. Sambora*, s. 23.

¹¹⁵ 30 stycznia 1579 r. Stanisław Herburt uprawomocnił statut cechu ogólnego w Dobromilu. 15 grudnia tegoż roku statut został zatwierdzony przez Stefana Batorego. Metr. Kor., nr 119, k. 323v—325v.

-czapniczy przed 1605 r.¹¹⁶), Tarnogrodzie (szewski w 1612 r.¹¹⁷) i Tycynie (tkacki w 1551 r.¹¹⁸). W pozostałych 10 miastach (Birczy, Chyrowie, Felsztynie, Husakowie, Krakowcu, Krukienicach, Krzywcy, Niebylcu, Pruchniku i Rybotyczach), liczących przeważnie poniżej tysiąca mieszkańców, cechy do 1650 r. nie zdążyły się ukonstytuować, albo też w przebadanych materiałach źródłowych nie pozostał po nich żaden ślad.

Ziemia sanocka. W ziemi sanockiej największym centrum rzemiosła było w omawianym okresie królewskie miasto Krosno. Już na początku XV w. istniało tu kilka zrzeszeń rzemieślniczych. Źródło pochodzące z 1402 r. wymienia z imienia kilku przedstawicieli cechów krośnieńskich, m. in. mistrza krawieckiego Pawła i mistrza szewskiego Mikołaja rodem z Sanoka¹¹⁹. W 1403 r. wójt dziedziczny Piotr i rajcy krośnieńscy zatwierdzili ustawę cechu rzeźnickiego w tym mieście¹²⁰. W r. 1424 potwierdzenie swego statutu otrzymał cech szewski¹²¹, a w latach następnym organizacje cechowe piekarzy (1459¹²²), kuśnierzy (1464¹²³), tkaczy (1501¹²⁴), czapników (1511¹²⁵), przedstawicieli rzemiosł drzewnych (1533¹²⁶), krawców (1566¹²⁷) i rymarzy (1593 lub 1598¹²⁸). Z przełomu

¹¹⁶ W 1605 r. cechmistrzowie połączonego cechu rymarsko-kowalsko-czapniczego *cum aliis magistris contubernii plenariae residentiae Novae Civitatis Bybel* wydali list polecający czeladnikowi czapniczemu Klemensowi. Akta m. Przemyśla, nr 619, s. 45.

¹¹⁷ Statut cechu szewskiego w Tarnogrodzie uzyskał kolejno zatwierdzenie przez radę miejską 3 lipca 1612 oraz przez właściciela miasta Tomasza Zamoyckiego 4 czerwca 1634. AGAD, Archiwum Zamoyckich, dyplom perg. nr 6996.

¹¹⁸ Pierwszy zachowany dokument cechu tkackiego w Tycynie zachował się z 1551 r. (F. Kotuła, *Cechowe znaki*, s. 17).

¹¹⁹ AGZ t. III, Lwów 1872, s. 149, nr 77.

¹²⁰ Z ustalonego przez wydawców nagłówka opublikowanego w 1872 r. przywileju, wydanego rzeźnikom krośnieńskim w 1386 r. można by wyciągnąć pochopny wniosek o istnieniu już w latach osiemdziesiątych XIV w. cechu rzeźnickiego (Taką wersję przyjęła Anna Lewicka w pracy: *Krosno w wiekach średnich*, Krosno 1933, s. 72), tymczasem z treści wspomnianego źródła wynika, że przywilej został wydany nie cechowi rzeźnickiemu, a jedynie rzeźnikom krośnieńskim (AGZ t. III, s. 65, nr 25). Pierwszą wiarygodną wiadomość o cechu rzeźnickim w Krośnie zawiera przywilej wójta dziedzicznego tego miasta Piotra z 1403 r. potwierdzający ustawę cechu rzeźnickiego (tamże, s. 152—154, nr 79).

¹²¹ Tamże, t. III, s. 211—216, nr 113.

¹²² Tamże, s. 216—219, nr 114.

¹²³ W 1665 r. mieszczanie krośnieńscy przedstawili lustratorom do aprobaty „ordynacją albo fundacją” cechu kuśnierskiego z 1464 r. AGAD, Dz. XVIII, nr 75, s. 261.

¹²⁴ W 1665 r. krośnianie przedstawili lustratorom statut miejsowego cechu tkackiego z 1501 r. Tamże, s. 260.

¹²⁵ W 1665 r. cech czapniczy w Krośnie przedstawił lustratorom „ordynacją albo artykuły” z 1511 r. zatwierdzone przez Zygmunta III w 1590 r. (tamże, s. 261). W skład cechu czapniczego wchodził również miechownicy. W 1618 r. cechmistrzem wspomnianego cechu był *Iacobus marsurius* (Akta m. Krosna, nr 19, s. 696).

¹²⁶ W 1665 r. członkowie tzw. cechu bednarskiego przedstawili lustratorom ustawę cechową z 1533 r. zatwierdzoną przez Stefana Batorego w 1585 oraz przez Zygmunta III w 1589 r. AGAD, Dz. XVIII, nr 75, s. 261.

¹²⁷ W 1566 r. Zygmunt August zatwierdził statut krośnieńskiego cechu krawieckiego aprobowany uprzednio przez radę miejską. Tamże.

¹²⁸ A. Lewicka, op. cit., s. 77. Autorka podaje w tekście rok 1598; a w przypisach rok 1593. Cech rymarski jako odrębna organizacja przetrwał zapewne niedługo. W wykazach cechmistrzów krośnieńskich z lat 1600 (Akta m. Krosna, nr 18, s. 914) i 1635 (SGSan. t. 153, s. 863) cech rymarski nie występuje, a w ustawie cechowej tzw. cechu kowalskiego z 1640 r. rymarze figurują jako jego współczłonkowie (AGAD, ASK Dz. XVIII, nr 75, s. 260—261).

XVI i XVII w. pochodzą pierwsze wzmianki o cechu rzemiosł metalowych i niektórych innych (1591¹²⁹) oraz o bractwie garncarskim (1618¹³⁰). W 11 cechach krośnieńskich zrzeszeni byli specjaliści co najmniej 26 zawodów.

Daty powstania lub pierwszych wzmianek źródłowych o cechach leskich ustalił głównie na podstawie akt miejskich badacz przeszłości tego miasta Adam Fastnacht. Zaczątkiem życia miejskiego w Lesku było zorganizowanie cechu ogólnego, który uzyskał potwierdzenie swego statutu przez Zygmunta I w 1546 r. Pierwsza wzmianka o leskim cechu kowalskim, w skład którego weszli potem specjaliści kilku innych zawodów, pochodzi z 1559 r. W 1584 r. w leskim urzędzie miejskim zgromadzili się cechmistrzowie: kowalski, słodowniczy, piwowarski, szewski, tkacki, garncarski, krawiecki i kuśnierski, a w dwa lata później ci sami bez reprezentanta słodowników¹³¹. Zapewne na początku XVII w. kolejny cech utworzyli piekarze¹³². Lesko liczyło więc co najmniej 9 organizacji cechowych (bez cechu ogólnego, który uległ zapewne rozwiązaniu), reprezentujących interesy rzemieślników 11 zawodów.

O kilka organizacji cechowych mniej niż Krosno i Lesko posiadał Sanok. Najwcześniejsze wzmianki pochodzące z 1530 r. dotyczą działalności dwóch tamtejszych cechów: krawieckiego¹³³ i kuśnierskiego¹³⁴. W pierwszym ćwierćwieczu XVII w. Sanok posiadał już kilka zrzeszeń rzemieślniczych. Z 1615 r. zachowała się pierwsza wiadomość źródłowa o cechu kowalskim¹³⁵. Rejestr poborowy Sanoka z 1618 r. wyszczególnia *expressis verbis* jedynie dwa bractwa cechowe: szewców i tkaczy. Ponadto wymienia rzemieślników należących do innych cechów (*deinde a contuberniis artificum*), ale nie precyzuje ich nazwy. Wymienia się tu więc obok krawców, kuśnierzy i kowali, którzy już dawniej utworzyli swe zrzeszenia, również ślusarzy, bednarzy, garncarzy i siodlarzy¹³⁶, którzy w tym czasie tworzyli zapewne wspólny cech. Pierwsza wzmianka o sanockim cechu wielkim, zrzeszającym według Fastnacha bednarzy, siodlarzy, ślusarzy i przedstawicieli innych zawodów, pochodzi z 1628 r.¹³⁷.

¹²⁹ Jak wynika z lustracji przeprowadzonej w 1665 r., cech kowalski zrzeszał obok kowali również kotlarzy, złotników, konwisarzy, ślusarzy, mieczników, paśników, powroźników, blacharzy, zegarmistrzów, iglarzy, snycerzy, odlewników (*frisorum*) i rusznikarzy (AGAD, Dz. XVIII, nr 75, s. 260—261). Pierwszy znany przywilej cechu „kowalskiego” w Krośnie został wydany w 1591 r. przez Zygmunta III (W. Sarna, *Opis powiatu krośnieńskiego pod względem geograficzno-historycznym*, Przemysł 1898, s. 245).

¹³⁰ Pierwsza wzmianka o krośnieńskim cechu garncarskim pochodzi z 1618 r. Cechmistrzem tego cechu był wówczas Wojciech Kania. Akta m. Krosna, nr 19, s. 696.

¹³¹ A. Fastnacht, *Ludność miasta Leska w XV i XVI wieku*, „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” t. IV, 1953, s. 105.

¹³² Pierwsza wiadomość o cechu piekarskim i jego cechmistrzu Feczku pochodzi z 1615 r. Ks. sądów m. Leska, Bibl. Ossol. rkps nr 9657, s. 141v (księga jest wadliwie paginowana i posiada podwójną numerację).

¹³³ W 1530 r. biskup przemyski Jan Karnkowski udzielił członkom sanockiego cechu krawieckiego 40 dni odpustu. A. Fastnacht, *Katalog dokumentów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, cz. 1: *Dokumenty z lat 1507—1700*, Wrocław 1953, s. 33, nr 95.

¹³⁴ 23 kwietnia 1530 r. Zygmunt I zatwierdził ustawę cechu kuśnierzy sanockich. Metr. Kor., nr 4, k. 655—661.

¹³⁵ A. Fastnacht, *Zarys dziejów miasta Sanoka (Uwagi o potrzebie i możliwościach opracowania monografii)*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego” t. I, z. 2, 1958, s. 56.

¹³⁶ SCSan. t. 144, s. 2064.

¹³⁷ A. Fastnacht, *Zarys dziejów miasta Sanoka*, s. 56.

Wykaz z 1633 r. wymienia cechmistrzów: krawieckiego — Matiasza Stralsela, kuśnierskiego — Prokopa Danilczaka, kowalskiego — Michała, szewskiego — Walentego Cholewkę, tkackiego — Jana Budzika, garncarsko-ślusarskiego — garncarza Marcina Kolkę i piekarskiego — Marcina¹³⁸. Według niepełnych danych w 7 cechach sanockich, działających w latach trzydziestych XVII w., reprezentowani byli specjaliści 10 zawodów.

Z innych miast ziemi sanockiej znaczną liczbą cechów mogły się poszczycić w omawianym okresie jedynie Jaśliska. Badacz przeszłości tego miasteczka Antoni Prochaska ustalił istnienie do połowy XVII w. 5 cechów: kowalsko-ślusarsko-garncarsko-rymarskiego (1557), szewskiego (1595), krawieckiego (1596), tzw. szynkowego czyli rzemiosł różnych (przed 1630) i tkacko-bednarskiego (1630¹³⁹). Również w kilku pozostałych osiedlach miejskich działały zapewne organizacje cechowe, niestety udało się ustalić jedynie istnienie w omawianym okresie cechów szewskich w Brzozowie (1588¹⁴⁰) i Dubiecku (1631¹⁴¹) oraz tkackiego w Babicach (1638¹⁴²). W zbadanych materiałach źródłowych nie natrafiono natomiast na wiadomości o cechach w pozostałych 8 miastach Sanoczczyzny: Bali-grodzie, Dynowie, Jaćmierzu, Jaworniku, Mrzygłodzie, Nowotańcu, Ryma-nowie i Zarszynie.

Razem według niepełnych danych w 21 miastach (na 31) ziemi przemyskiej działały w pierwszej połowie XVII w. 124 organizacje cechowe, a w 7 miastach Sanoczczyzny (na 15) 35 cechów. Współzależność między wielkością miast a liczbą działających na ich terenie zrzeszeń rzemieślniczych ilustruje tabela II.

Tabela II

Liczba cechów w miastach ziemi przemyskiej i sanockiej w latach 1550—1650

Grupy miast	Ogółem	Miasta o liczbie mieszkańców						
		do 500	500—1000	1000—1500	1500—2000	2000—2500	3000—5000	ponad 5000
Liczba miast posiadających cechy	28	1	6	9	5	3	3	1
Liczba cechów	159	1	12	37	31	24	37	17
Liczba cechów przypadających na 1 miasto	5,7	1,0	2,0	4,1	6,2	8,0	12,2	17,0

Jak wynika z tabeli II, przeciętna liczba cechów przypadających na 1 miasto rośnie sukcesywnie od 1 w grupie miasteczek mających do 500 mieszkańców do 12 w grupie miast zamieszkałych przez 3 do 5 tys. osób, aż do 17 w Przemysłu liczącym ponad 6 tys. mieszkańców. Przy porów-

¹³⁸ SGSan. t. 151, s. 2282—2283; t. 152, s. 11.

¹³⁹ A. Prochaska, *Jaśliska, miasteczko i klucz biskupów przemyskich*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” r. XVII, 1889, s. 370—373.

¹⁴⁰ W 1588 r. zaprzysiężone zeznanie o skutkach pożaru w Brzozowie złożył m.in. cechmistrz szewski Jan Buczek. A. Prochaska, *Z przeszłości Brzozowa*, tamże, r. XVI, 188, s. 53.

¹⁴¹ W 1631 r. cechmistrzem szewskim w Dubiecku był Semen Włoszczek, Sąd Grodzki Lwowski t. 382, s. 1448—1450.

¹⁴² Por. wyżej przyp. 11.

naniu danych zawartych w tabelach I i II rzuca się w oczy, że brak informacji źródłowych o działalności cechów dotyczy aż 17 miasteczek liczących do 1 tysiąca mieszkańców i tylko jednego miasta (Felsztyna) zakwalifikowanego do grupy osiedli zamieszkałych przez 1000—1500 mieszkańców. Można więc przyjąć, że większość miasteczek, których liczba mieszkańców nie przekraczała 500 osób, tylko w wyjątkowych wypadkach zdolna była do utworzenia samodzielnych organizacji cechowych. Uzyskane w tabeli II przeciętne dla miast liczących ponad tysiąc mieszkańców można natomiast traktować jako liczby zbliżone do rzeczywistości.

Rzeczą ważną, bo świadczącą o prężności rzemiosła, byłoby ustalenie tempa rozwoju organizacji cechowych na badanym terenie. Trudności ustalenia początków działalności cechów sprawia jednak fakt, że ani daty zatwierdzenia statutów cechowych, ani tym bardziej pierwsze potwierdzone źródłowe dane o istnieniu zrzeszeń rzemieślniczych nie stanowią jeszcze niezbitego dowodu, że nie powstały one wcześniej. Mimo to, z powodu braku innych kryteriów, w tabeli III, ilustrującej tempo powstawania cechów rzemieślniczych w odstępach pięćdziesięcioletnich, daty zatwierdzenia statutów cechowych albo pierwsze wzmianki o istnieniu organizacji cechowych potraktowano jako początek ich działalności.

Tabela III

Rozwój cechów rzemieślniczych w miastach ziemi przemyskiej i sanockiej do 1650 r.

Ziemia	Liczba cechów zorganizowanych w latach						
	1350— 1650	1350— 1399	1400— 1449	1450— 1499	1500— 1549	1550— 1599	1600— 1650
Przemyska	124	1	4	5	22	50	42
Sanocka	36 ^a	0	4	2	5	14	11
Ogółem	160 ^a	1	8	7	27	64	53

^a W tabeli III uwzględniono założony w 1546 r. cech zbiorowy w Lesku, który w drugiej połowie XVI w. uległ rozbięciu na kilka cechów jednostkowych.

Tabela III świadczy o wcześniejszej tendencji mieszczan Sanoczczyzny, niż Przemyskiego, do zakładania zrzeszeń rzemieślniczych. W latach 1350—1499 na terenie ziemi sanockiej ukonstytuowało się 16,7% ogółu cechów (powstałych do 1650 r.), podczas gdy w przemyskiej tylko 8,1%. Wyrównanie różnicy nastąpiło dopiero w następnym stuleciu. Od 1600 r. tempo rozwoju w obu ziemiach było prawie identyczne.

Jak wynika z tabeli III, główne nasilenie formowania się ustroju cechowego na terenie obu ziem przypada na drugą połowę XVI w. (powstało wówczas 40% cechów) oraz w nieco mniejszym stopniu na pierwszą połowę XVII w. (33,1%).

Ze 160 cechów 42 (w tej liczbie 8 w ziemi sanockiej) czyli 26,3% stanowiły cechy zbiorowe zrzeszające specjalistów od 2 do 15 zawodów. W grupie cechów jednostkowych najliczniej reprezentowane były zrzeszenia szewców (23 cechy), tkaczy (19), krawców (17) i kuśnierzy (16). Na dalszych miejscach uplasowały się organizacje cechowe rzeźników (10), piekarzy (8) i garncarzy (8). Piwowarzy utworzyli bractwa cechowe w pięciu miastach badanego terenu, a słodownicy w trzech. Po dwa

cechy posiadali na terenie zachodniej części Rusi Czerwonej cyrulicy, garbarze i złotnicy, po jednym zaś czapnicy (przemyscy), kowale (sanoccy) i sukiennicy (przeworscy). Najwięcej cechów jednostkowych zorganizowali w miastach ziemi przemyskiej i sanockiej przedstawiciele rzemiosł skórzanych (41 cechów), włókienniczo-odzieżowych (38) i spożywczych (26), najmniej zaś specjaliści branży metalowej (3). Ci ostatni za to okazali decydujący wpływ na tworzenie się cechów zbiorowych. Na ogólną liczbę 42 tego rodzaju organizacji przedstawiciele tej grupy rzemiosł odgrywali decydującą rolę aż w 18, podczas gdy specjaliści branży drzewnej w 14 zrzeszeniach, a skórzanej tylko w 6.

IV

Zgodnie z danymi, które udało się zgromadzić, istniejące w poszczególnych miastach organizacje cechowe zrzeszały łącznie przedstawicieli od 1 (np. w Tyczynie) do 40 zawodów (w Przemyślu). Ogółem we wszystkich 159 cechach na terenie obu ziem reprezentowani byli rzemieślnicy co najmniej 60 specjalności. Poza tym udało się ustalić istnienie w miastach obu ziem w omawianym okresie specjalistów 58 zawodów, którzy bądź nie należeli do żadnego ze 159 cechów, bądź też byli ich członkami, ale nie potwierdzają tego przebadane materiały źródłowe. Przynależność wspomnianych zawodów do obu grup przedstawiała się następująco (tabela IV).

Zgodnie z danymi zawartymi w tabeli IV największą skłonność do tworzenia cechów wykazywali przedstawiciele rzemiosł drzewnych. Na 12 znanych na terenie badanych ziem zawodów branży drzewnej aż 11 miało swych przedstawicieli w cechach, które przeważnie nosiły oficjalną nazwę bednarskich. Na drugim miejscu stali pod tym względem specjaliści branży skórzanej (11 na 15), na trzecim metalowej (16 na 23), na dalszych spożywczej (6 na 14), włókienniczo-odzieżowej (9 na 19), budowlanej i ceramicznej (4 na 14). Przedstawiciele wytwórczości chemicznej i rzemiosł usługowych rzadko podporządkowywali się reglamentacji cechowej, a nieliczni specjaliści zatrudnieni w przemyśle papierniczo-drukarskim nie byli w latach 1550—1650 członkami żadnego ze znanych nam na terenie obu ziem cechów.

Najpopularniejszymi zawodami w branży spożywczej było młynarstwo występujące w 43 miastach, a dalej piwowarstwo (39) i piekarstwo (33), w włókienniczo-odzieżowej tkactwo (39) i krawiectwo (39), w skórzanej szewstwo (39) i kuśnierstwo (36), w drzewnej bednarstwo (33) i kołodziejstwo (25), w metalowej kowalstwo (43) i ślusarstwo (25), w budowlanej i ceramicznej garncarstwo (27), w grupie rzemiosł usługowych łąziebnictwo (29) i cyrulictwo (21). W pozostałych grupach wytwórczości rzemieślniczej, a więc w chemicznej i papierniczo-drukarskiej, żaden z zawodów nie był reprezentowany w więcej niż w 6 miastach.

Stopień specjalizacji rzemiosła w poszczególnych miastach ilustruje tabela V zawierająca zsumowane dane o występowaniu w nich liczby zawodów w rozbiciu na 9 grup wytwórczości rzemieślniczej.

Przytoczone w tabeli V dane są tylko wielkościami przybliżonymi. Nie należy zapominać, że liczba zawodów występujących w niektórych miastach (np. Drohobyczu) została ustalona na podstawie źródeł obejmujących cały wiek. Nie można więc zaręczyć, że wyszczególnione w zestawieniu specjalności rzemieślnicze występowały w danym mie-

Tabela IV

Specjalności rzemieślnicze w miastach ziemi przemyskiej i sanockiej w latach 1550—1650

Grupa wytórczości rzemieślniczej	Zawody zrzeszone w 159 cechach	Zawody niezrzeszone
Spożywcza	piekarze, rzeźnicy, piwowarzy, pomocnicy piwowarscy, ciągnowodowie w browarach, słodownicy (6 zawodów)	młynarze, krupnicy, krochmalnicy, olejarze, piernikarze, gorzelcy, miodosytnicy, kucharze (8 zawodów)
Włókienniczo-odzieżowa	tkacze, sukiennicy, postrzygacze, krojownicy, blicharze, krawcy, czapnicy, powroźnicy, sitnicy czyli wytwórcy sieci (9 zawodów)	fołusznicy, farbiarze, szpularze, kapelusznicy, pasamownicy, szmuklerze, obruśnicy, kamasznicy, prządki, szwaczki (10 zawodów)
Skórzana	garbarze, kuśnierze, szewcy, paśnicy, siodlarze, rymarze, miechownicy, rękawicznicy, kaletnicy, olsternicy, uździennicy (11 zawodów)	białoskórnicy, zamiesznicy, safiannicy, kordybannicy (4 zawody)
Drzewna	stolarze, snycerze, tokarze, łucznicy, bednarze, leglarze, kołodzieje, stelmachowie, szkutnicy, grzebiennicy, sitarze czyli wytwórcy sit (11 zawodów)	skrzyniarze (1 zawód)
Metalowa	kowale, ślusarze, kotlarze, blacharze, odlewnicy, wędzidlarze, iglarze, nożownicy, płatnerze, szychterze, konwisarze, złotnicy, zegarmistrzowie, miecznicy, pancernicy, rusznikarze (16 zawodów)	gwoździarze, ludwisarze, szlifierze, szkatulnicy, organmistrzowie, ryngmacherze, pieczętarze (7 zawodów)
Budowlana i ceramiczna	cieśle, malarze, strycharze, garnarze (4 zawody)	kamiennicy, wapiennicy, rzeźbiarze, murarze, rumistrzowie, studniarze, szklarze, zduni, kaflarze, brukarze (10 zawodów)
Chemiczna	mydlarze (1 zawód)	maziarze, smolarze, saleternicy, prochownicy, woskobojnicy, świecarze, węglarze (7 zawodów)
Papierniczo-drukarska	—	papiernicy, kartownicy, drukarze, introligatorzy (4 zawody)
Usługowa	cyrulicy, flisacy (2 zawody)	aptekarze, łąziebnicy, grabarze, woźnice, przewoźnicy, tragarze, muzykanci (7 zawodów)

ście równocześnie. Wniosek taki, i to w przybliżeniu, można wyciągnąć jedynie w odniesieniu do tych osad, dla których posiadamy stosunkowo obfitą podstawę źródłową (np. Przemyśla, Przeworska, Jarosłavia, Krosna), a także w stosunku do tych, nad którymi badania zostały z konieczności ograniczone do kilkudziesięciu lat (np. Babic, Jawornika, Leżajska, Łańcuta). Z drugiej jednak strony w wielu przypadkach liczba specjalności rzemieślniczych została ustalona, wobec braku odpowied-

Tabela V

Zawody rzemieślnicze w miastach ziemi przemyskiej i sanockiej w latach 1550–1650

Miasto	Liczba zawodów w grupach wytwórczości rzemieślniczej									
	Ogółem	spożywczej	włókienniczo- odzieżowej	skórzanej	drzewnej	metalowej	budowlanej i ceramicznej	chemicznej	papierniczo- drukarskiej	usługowej
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Ziemia przemyska										
Bircza	11	3	2	2	—	2	1	—	—	1
Chyrów	13	3	2	2	2	1	1	—	—	2
Dobromil	20	6	2	3	3	1	2	—	1	2
Drohobycz	37	8	5	6	2	5	7	1	—	3
Felsztyn	12	4	3	2	1	1	1	—	—	—
Husaków	10	4	2	2	1	1	—	—	—	—
Jarosław	77	10	9	11	10	12	12	2	3	8
Kańczuga	23	6	3	3	3	1	3	1	—	3
Krakowiec	4	2	—	—	—	1	—	—	—	1
Krukienice	7	2	1	1	1	1	—	—	—	1
Krzywcza	3	1	—	—	1	1	—	—	—	—
Leżajsk	51	9	7	5	7	7	8	1	—	7
Łańcut	51	8	7	6	5	7	9	3	—	6
Mościska	45	6	5	5	7	10	6	1	—	5
Niebylec	3	1	1	—	—	1	—	—	—	—
Niżankowice	17	4	3	2	3	2	2	—	—	1
Nowemiasto	16	5	3	2	1	2	1	—	—	2
Pruchnik	12	5	2	2	1	1	1	—	—	—
Przemysł	84	12	12	15	11	21	13	4	—	8
Przeworsk	68	12	13	7	8	6	10	3	1	8
Radymno	23	5	4	3	2	3	2	—	—	4
Rybotycze	9	3	2	2	—	1	—	—	1	—
Rzeszów	43	8	6	7	4	7	6	2	—	3
Sambor	56	9	9	4	8	10	8	2	1	5
Sądowa Wisznia	26	7	4	4	4	3	1	—	—	3
Sokołów	20	5	2	2	3	2	1	2	—	3
Stara Sól	24	7	4	2	2	3	4	—	—	2
Stary Sambor	14	5	2	2	—	2	2	—	—	1
Stryj	31	6	5	4	2	5	4	1	—	4
Tarnogród	14	2	1	2	3	1	1	1	—	3
Tyczyn	15	4	4	1	2	3	—	—	—	1
Razem w 31 miastach ziemi przemyskiej	117	14	19	15	12	22	14	8	4	9
Ziemia sanocka										
Babice	21	4	2	4	3	2	2	—	—	4
Baligród	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Brzozów	19	4	4	4	2	2	1	—	—	2
Dubiecko	29	5	3	4	2	4	6	—	1	4
Dynów	12	3	1	3	—	2	2	—	—	1
Jaćmierz	7	1	2	1	—	—	2	—	—	1

(d.c. tabeli V)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Jařlska	24	7	2	4	1	4	4	—	—	2
Jawornik	18	4	2	2	4	3	2	—	—	1
Krosno	59	9	7	7	6	12	9	1	2	6
Lesko	48	7	6	6	6	9	7	2	—	5
Mrzygłód	11	5	2	1	—	1	1	—	—	1
Nowotaniec	6	3	1	—	—	1	—	—	—	1
Rymanów	18	3	3	4	3	3	1	—	—	1
Sanok	30	8	3	6	1	3	6	—	—	3
Zarszyn	4	2	—	—	—	—	—	—	—	2
Razem w 15 miastach ziemi sanockiej	69	9	9	9	7	13	11	2	3	6
Ogółem	118	14	19	15	12	23	14	8	4	9

nich źródeł, jedynie w oparciu o rejestry poborowe i nieliczne rozproszone źródła narracyjne, co z góry zakłada, że dane te są grubo zaniżone. Mimo, że zestawienie dostarcza liczby tylko orientacyjne, odtwarza jednak stan rzeczy bardziej zbliżony do rzeczywistości, niż ten, jaki można by sobie wyrobić operując jedynie danymi zaczerpniętymi z rejestrów poborowych. Specjalizacja rzemiosła w niektórych miastach badanego terenu była bardzo daleko posunięta: warto wspomnieć, że gdy w tym samym mniej więcej czasie w największym mieście ziemi bełskiej pracowali rzemieślnicy tylko 43 zawodów¹⁴³, w Gnieźnie 39¹⁴⁴ za to we Lwowie 133¹⁴⁵.

Tabela V rzuca pewne światło na rolę i znaczenie małych i średnich miast w Polsce. Ziemia przemyska i sanocka były przykładem regionu o raczej słabej urbanizacji (w ziemi przemyskiej ludność miejska stanowiła poniżej 20%, w sanockiej poniżej 14%, przy średniej krajowej wynoszącej 23%), tym nie mniej liczba zawodów, zwłaszcza w miastach ziemi przemyskiej, była nieoczekiwanie duża.

Zestawienie zawodów rzemieślniczych, ujęte w tabeli V, zawiera zbyt dużo spostrzeżeń, by na ich podstawie można było wyrobić sobie od razu jasno sprecyzowany sąd o stopniu specjalizacji rzemiosła na terenie obu ziem. Rozeznanie takie ułatwi tabela VI.

Jeśli założyć, że miasta w których występowali specjaliści 50 i więcej zawodów rzemieślniczych, nie tylko zdolne były do obsłużenia własnej ludności i najbliższego zaplecza wiejskiego oraz kupców i rzemieślników z innych ośrodków w okresie odbywających się kilka razy do roku jarmarków, ale także mogły uprawiać produkcję na szerszą skalę (zwłaszcza ośrodki o wyspecjalizowanej produkcji, jak np. Przeworsk), wówczas okaże się, że ziemia przemyska w przeciwieństwie do sanockiej musiała odgrywać dość znaczną rolę zarówno w ogólnokrajowej wytwórczości rzemieślniczej, jak i w wymianie handlowej. Zgodnie z da-

¹⁴³ M. Horn, *Rzemiosło miejskie województwa bełskiego*, s. 149.

¹⁴⁴ J. Topolski, *Gniezno miejscem wielkich jarmarków*. [w:] *Dzieje Gniezna*, pod red. tegoż, Warszawa 1965, s. 307—308.

¹⁴⁵ J. P. Kiś, *Promysłowist' Lwowa u period feodalizmu*, Lwów 1968, s. 55.

nymi tabeli VI, takich miast na terenie Przemyskiego było 6 (19,4%), podczas gdy na Sanoczczyźnie tylko 1 (6,7%). W osadach tych rodziny rzemieślnicze stanowiły zapewne główną masę ludności. Hipotezę tę potwierdzają częściowo szczegółowe badania nad strukturą zawodową Łańcuta i Przeworska, w których ludność utrzymująca się z rzemiosła stanowiła szacunkowo odpowiednio 74 i 60,7% ogółu mieszkańców¹⁴⁶. Ponad 65% sprostżeń dotyczy miast o średnim rozwoju rzemiosła, w których uprawiali je specjaliści od 10 do 49 zawodów. W grupie tej

Tabela VI

Specjalizacja rzemiosła w miastach ziemi przemyskiej i sanockiej w latach 1550–1650

Ziemia	Liczba miast o ilości profesji rzemieślniczych (od – do)									
	1–80 i więcej	1–9	10–19	20–29	30–39	40–49	50–59	60–69	70–79	80 i więcej
Przemyska	32	5	10	6	2	2	4	1	1	1
Sanocka	15	4	5	3	1	1	1	—	—	—
Ogółem	47	9	15	9	3	3	5	1	1	1

znalazło się również kilka drobnych miasteczek, w których ludność nie przekroczyła 500 osób. Niektóre z nich, jak np. Babice i Jawornik, musiały odgrywać jakąś poważniejszą rolę jako ośrodki usług rzemieślniczych dla najbliższego regionu oraz przekupni, prasolów i innych ludzi przyjezdnych, skoro pracowało w nich równocześnie po kilkudziesięciu rzemieślników, należących do około dwudziestu różnych zawodów.

Roli tej natomiast spełniać nie mogły miasteczka o nieznacznej liczbie specjalności rzemieślniczych (do 9), stanowiące znacznie większy odsetek w słabiej zurbanizowanej ziemi sanockiej (26,7%) niż w przemyskiej (16,1%).

Przypatrzmy się teraz, jak kształtowała się przeciętna liczba specjalności rzemieślniczych w zależności od wielkości osad posiadających prawo miejskie. Współzależność tę ilustruje tabela VII.

Tabela VII

Liczba zawodów rzemieślniczych w zależności od wielkości miast

Grupy miast liczących mieszkańców od – do	Liczba występujących zawodów rzemieślniczych			Nazwa miasta, w którym występuje największa liczba zawodów
	przeciętna (w %)	minimalna	maksymalna	
0–500	8,7	1	21	Babice
500–1000	15,5	4	29	Dubiecko
1000–1500	25,6	12	51	Leżajsk
1500–2000	36,4	14	51	Łańcut
2000–3000	42,3	30	59	Krosno
3000–5000	67,0	56	77	Jarosław
ponad 5000	84,0	84	84	Przemysł
0–ponad 5000	24,9	1	84	Przemysł

¹⁴⁶ M. Horn, *Ruch budowlany*, s. 52–54; tenże, *Skład zawodowy magistratu przeworskiego*, s. 276–281.

Tabela VII wykazuje dużą zależność nasilenia specjalizacji rzemiosła od wielkości osad miejskich. Uderza jednak znaczna rozpiętość między minimalną i maksymalną liczbą specjalności występujących we wszystkich prawie grupach miast. Tylko częściowo zjawisko to można wyjaśnić nierównomiernością ich rozwoju, wywołaną różnymi przyczynami. W dużym stopniu na układ tabeli VII wpłynęła niedostateczna podstawa źródłowa do dziejów zwłaszcza mniejszych ośrodków miejskich. Jak można wywnioskować z tej tabeli, największa liczba spostrzeżeń w każdej grupie dotyczy miast, do których dziejów zachowały się najobszerniejsze dane źródłowe.

V

Ziemie przemyska i sanocka były w latach 1550—1650 typowym rejonem o przewadze małych i średnich wielkości osad rządzących się prawem miejskim. Co najmniej 21 miast w ziemi przemyskiej (na ogólną liczbę 31) i 7 miast w sanockiej (na 15) było centrami życia cechowego. Brak danych o ukonstytuowaniu się cechów do 1650 r. dotyczy prawie wyłącznie osad drobnych, których liczba mieszkańców nie przekraczała 1 tysiąca mieszkańców. Na podstawie przeprowadzonych badań można wysunąć hipotezę, że małe miasteczka liczące do 500 mieszkańców były niezdolne na ogół do utworzenia samodzielnych organizacji cechowych. W miastach zamieszkałych przez 500—1000 mieszkańców zrzeszenia rzemieślnicze powstawały znacznie częściej, ale i w tej grupie osad rzemieślniczych nie stworzyli cechów w ponad połowie z nich. Dobre warunki do jednoczenia się rękodzielników posiadały miasta liczące dopiero powyżej 1 tysiąca mieszkańców. W tej grupie na 1 miasto badanego terenu przypadało przeciętnie po około 7 cechów.

Pierwsze bractwa cechowe w zachodniej części Rusi Czerwonej zaczęły powstawać już przy końcu XIV w., główne nasilenie formowania się ustroju cechowego przypada dopiero na drugą połowę XVI i pierwszą połowę XVII w. W okresie tym powstało 117 cechów, tj. ponad 73% ogółu organizacji cechowych, które zdołały się ukonstytuować do 1650 r.

We wszystkich 159 cechach zrzeszeni byli rzemieślnicy 60 różnych specjalności, w tej liczbie w samym Przemyśle 40 (dla porównania można podać, że w XVII w. — w 30 cechach lwowskich naliczono 50 różnych zawodów¹⁴⁷, w 60 cechach krakowskich ponad 90¹⁴⁸, a w 53 cechach toruńskich 70 rzemiosł¹⁴⁹). Poza tym udało się ustalić istnienie w miastach obu badanych ziem specjalistów 58 zawodów, którzy bądź nie należeli do żadnego ze 158 cechów, bądź też byli ich członkami, ale nie potwierdzają tego przebadane materiały źródłowe.

W świetle zachowanych źródeł największy stopień specjalizacji osiągnęła na badanym terenie wytwórczość metalowa, a w dalszej kolejności włókienniczo-odzieżowa, skórzana, budowlano-ceramiczna, spo-

¹⁴⁷ Ł. Charewiczowa, *Lwowskie organizacje zawodowe za czasów Polski przedrozbiorowej*, Lwów 1929, s. 5.

¹⁴⁸ K. Bąkowski, *Dawne cechy krakowskie*, Kraków 1903, s. 19—22; M. Friedberg, *Kraków w dobie Odrodzenia (wiek XVI i pierwsza połowa XVII)*, [w:] *Kraków. Studia nad rozwojem miasta*. Praca zbiorowa pod red. J. Dąbrowskiego, Kraków 1957, s. 192.

¹⁴⁹ S. Herbst, *Toruńskie cechy rzemieślnicze. Zarys przeszłości*, Toruń 1933, s. 16.

zywca i drzewna, w których występowały od 12 do 23 różnych profesji. Najmniejszy stopień specjalizacji wykazywały natomiast wytwórczość papierniczo-drukarska (4 specjalności) i chemiczna (8).

Chociaż ze względu na niedostateczny materiał źródłowy uzyskane dane liczbowe mają charakter orientacyjny, tym nie mniej świadczą one wyraźnie, że rola małych miasteczek w rozwoju rzemiosła i wymianie towarowej między wsią a miastem nie była tak niska, jak się to ogólnie przyjmuje. Zgodnie z danymi, które udało się zgromadzić, na terenie obu ziem było 7 miast, w których rzemiosło uprawiali specjaliści ponad 50 różnych zawodów. Ta grupa miast, stanowiąca 15,2% ogółu osad miejskich tego regionu, zadowalała nie tylko popyt na wyroby i usługi rzemieślnicze w najbliższej okolicy, ale też odgrywała zapewne w tym względzie mniej lub bardziej poważną rolę w skali ogólnokrajowej. Ponad 65% miast, w których rzemiosło uprawiali mistrzowie i towarzysze od 10 po 49 zawodów, można zaliczyć do ośrodków spełniających na ogół zadowalającą rolę centrów rzemieślniczo-handlowych najbliższego zaplecza. Tylko 9 miasteczek, z przewagą ludności rolniczej, w których występująca liczba zawodów nie przekroczyła 9, roli tej zapewne należycie nie spełniało.

Pod względem stopnia specjalizacji rzemiosła miejskiego ziemia przemyska górowała znacznie nie tylko nad ziemią sanocką, ale także nad województwem bełskim¹⁵⁰ i ziemią halicką¹⁵¹. W tej ostatniej, podobnie jak w małych i średnich miastach województwa pomorskiego¹⁵², liczba specjalności rzemieślniczych była prawie 2,5 raza niższa niż w ziemi przemyskiej.

Daleko posunięta specjalizacja produkcji w miastach zachodniej części Rusi Czerwonej podważa twierdzenie niektórych historyków o rzekomej przewadze zajęć rolniczych w małych miastach¹⁵³, jeśli za takie będziemy uważać osady rządzące się prawem miejskim o ludności nie przekraczającej 1,5 tys. mieszkańców.

Маврикий Хорн

РАЗМЕЩЕНИЕ ЦЕХОВ И РЕМЕСЛЕННЫХ СПЕЦИАЛИЗАЦИЙ В ГОРОДАХ ПЕРЕМЫШЛЬСКОЙ И САНОЦКОЙ ЗЕМЕЛЬ В 1550—1650 ГОДАХ

Перемышльская и Саночкая земли являлись в 1550—1650 годах типичным районом с преимущественно малыми и средних размеров городами управлявшимися городским правом. Не менее 21 городов (из общего числа 31) в Перемышльской земле и 7 (из 15) в Саночкой земле являлись центрами цеховой жизни. Отсутствие данных о оформлении цехов до 1650 г. касается почти исключительно мелких поселений, число жителей которых было не

¹⁵⁰ M. Horn, *Rzemiosło miejskie województwa bełskiego*, s. 149.

¹⁵¹ E. Hornowa, *Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi halickiej w latach 1590—1648*, Opole 1963, s. 88.

¹⁵² S. Gierszewski, *Struktura gospodarcza i funkcje rynkowe mniejszych miast województwa pomorskiego w XVI i XVII wieku*, Gdańsk 1966, s. 262, tabela 14.

¹⁵³ Tezę tę zakwestionował wcześniej w oparciu o źródła dotyczące Mazowsza S. Pazyra w monografii *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959, s. 358.

более одной тысячи. В результате изысканий проведенных на основании так фискальных как и описательных первоисточников, можно выдвинуть гипотезу, что малые местечка насчитывавшие до 500 жителей были в основном неспособны создать самостоятельные цеховые организации. В городах с 500—1000 жителей объединения ремесленников образовывались гораздо чаще, но в этой группе поселений ремесленники не создали цехов в более чем половине из них. Благоприятными условиями для организации ремесленников располагали всего города насчитывавшие более 1 тыс. жителей. В этой группе на 1 город приходилось в среднем около 7 цехов.

Первые цеховые братства начали образовываться на исследуемой территории уже на исходе XIV в., главный подъем в формировании цехового строя пришелся всего на вторую половину XVI и первую половину XVII в. В этот период возникло 117 цехов т. е. свыше 75% общего количества цеховых организаций, которые успели оформиться до 1650 года.

Во всех 159 цехах объединялись ремесленники 60 разных специальностей в том числе в самом Перемысле 40. Кроме того удалось установить существование в городах обеих исследуемых земель специалистов 58 отраслей разных производств, которые либо не принадлежали ни к одному из 159 цехов, либо были их членами, что однако не находит подтверждения в пересмотренном материале источников. В свете их показаний наибольшей степени специализации достигло металлургическое производство, в котором выступают 23 профессии а за ним текстильно-портняжное (19), коженное (15), строительно-керамическое (14), пищевое (14), древоделочное (12), менее же всего специальностей встречается в производстве бумаги и печатном деле (4).

Хотя полученные данные имеют только ориентировочный характер, тем не менее они четко свидетельствуют, что роль малых местечек в развитии ремесла и товарообмена между деревней и городом не была так значительной, как принялось предполагать. Согласно с сопоставленными данными на территории обеих земель было 7 городов, в которых имелись специалисты свыше 50 ремесленных отраслей. Эта группа городов составлявшая 15,2% общего количества поселений городского типа в этом районе, не только удовлетворяла спросу на изделия и услуги ремесла в ближайшем округе, но также вероятно играла более или менее существенную роль в этом отношении в масштабе всей страны. Свыше 65% городов, в которых ремеслом занимались мастера от 10 до 49 специальностей можно причислить к ремесленноторговым центрам, удовлетворительно исполняющим свои задачи по отношению к ближайшей округе. И только 9 местечек с перевесом земледельческого населения, в которых количество ремесленных специалистов не выше 9 таковые задачи были не поддать.

Далеко продвинувшаяся специализация производства в городах Перемышльской и Саноцкой земель ставит в сомнение положение некоторых историков, о якобы имевшем место перевесе сельскохозяйственных занятий в малых местечках, если таковыми будем считать поселения управляющиеся городским правом с населением не выше 1,5 тысячи жителей.

Maurycy Horn

LES CORPORATIONS ET LES MÉTIERS DANS LES VILLES DES RÉGIONS DE PRZEMYŚL ET DE SANOK, 1550—1650

Les régions de Przemyśl et de Sanok étaient, dans l'Etat polonais et dans la période de 1550 à 1650, des régions typiques, avec des villes petites et moyennes jouissant du droit urbain. Au moins 21 villes dans la région de Przemyśl (sur un total de 31) et 7 villes dans la région de Sanok (sur un total de 15) possédaient des corporations. Les villes pour lesquelles nous ne possédons pas de témoignages de

l'existence de corporations jusqu'à 1650, sont presque exclusivement de petits centres, dont la population n'était pas supérieure à 1000 habitants. On peut admettre que les petites villes comptant moins de 500 habitants n'étaient en général pas en mesure de créer des corporations. Parmi les villes habitées par 500—1000 habitants, plus de la moitié n'a pas eu de corporations. Seules les villes de plus de 1000 habitants présentaient des conditions favorables à la naissance de ces associations artisanales. Dans ce dernier groupe, il y avait en moyenne 7 corporations pour chaque ville.

Les premières confréries corporatives commencèrent à se constituer, dans les régions en question, dès la fin du XIVe siècle; cependant, ce n'est que dans la seconde moitié du XVIe et dans la première moitié du XVIIe siècle que le processus de formation du système corporatif s'intensifie. Dans cette période naquirent 117 corporations, c'est-à-dire plus de 75% de l'ensemble des corporations qui se constituèrent jusqu'à 1650.

Dans les 159 corporations qui nous sont attestées jusqu'à 1650 étaient organisés les artisans de 60 métiers, dont 40 étaient représentés dans la seule ville de Przemyśl. On a pu en outre établir l'existence dans les villes des deux régions étudiées, de spécialistes de 58 métiers qui ou bien n'appartenaient à aucune des 159 corporations, ou bien étaient membres d'une corporation, sans que cela ait laissé de traces dans notre documentation. A la lumière des sources conservées, le plus haut degré de spécialisation a été atteint par la production métallurgique, qui comptait 23 métiers; suivaient la production textile (19 métiers), la production d'articles de cuir (15 métiers), la céramique et la production de matériaux de construction (14 métiers), la production d'articles alimentaires (14 métiers), celle d'articles en bois (12 métiers), enfin, à la dernière place, la production de papier et l'imprimerie (4 métiers).

Bien que les données que l'auteur a pu réunir ne puissent prétendre à être complètes, il en ressort que le rôle des petites villes dans le développement de l'artisanat et dans l'échange de marchandises entre la ville et la campagne n'a pas été si négligeable qu'on le pense généralement. Dans les deux régions étudiées, il y avait 7 villes où plus de 50 métiers étaient exercés. Ce groupe de villes, qui représentait 15,2% de l'ensemble des villes de ces régions, non seulement satisfaisait la demande de produits et de services artisanaux dans les alentours, mais jouaient sans doute un rôle plus ou moins important à ce point de vue également dans le pays tout entier. Plus de 65 villes où existaient 10 à 49 métiers, peuvent être considérées comme des villes qui remplissaient de façon satisfaisante les fonctions de centres artisanaux et commerciaux de leurs territoires respectifs. Seules 9 petites villes, où la majorité des habitants travaillaient dans l'agriculture, et où il n'y avait pas plus de 9 métiers artisanaux, ne remplissaient pas ces fonctions de façon satisfaisante.

La spécialisation très poussée de la production dans les villes des régions de Przemyśl et de Sanok infirme la thèse de certains historiens, selon laquelle les petites villes auraient été caractérisées par la prédominance des occupations agricoles, si nous entendons par petites villes des centres jouissant du droit urbain et dont la population ne dépassait pas le nombre de 1500 habitants.